

Б-28-9

8

А. А. Зубри́н.

Б У Р М Ö д Ö Ј
В І Р Ј А С Т Ö .

701/5

Комі-яга лезан-ін.

Сыктывдін - кар.

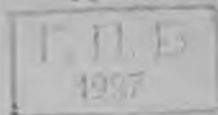
1 9 2 7 в о .

ми-3

А. А. Зубрилин.

4050

28

Бурмөдөј візјастө.

Комі-яга лезан-ін.

Сыктывдін кар.

1927 во.

№ 70

Зубрилин А. А. Улучшайте покосы.

Перевод на зырянский язык Заболоцкой А.

Типография Коми Издательства. г. Устьысьольск.

Облит № 70

Тираж 2500.

Кыввоз.

Өні мi, революцiя-бöрын, ботчiм кыпöдны асгыным овмöснүмöс, ботчiм лөгöдны вьл-ногөн вьл-бур-олöм.

Воґтiжыксö, революцiяоґ, Розгiјаад журалис, властүтiс ңеыжыд озыр-јөз-чукөр. Секга олан-дырјыс ужалыг-јöзыдлы вöли вьвти сöкыд. Сы-вöсна-i революцiяыдлөн могус, —кокнöдны, бурмөдны олöмсö робочей да крестаналыс; мездыны најöс озыр-јөз-чукөр властыг.

Тажö могјасыс мiјан-революцiяыдлөн лоi могмöма: государство-влагсö помешшiк да капиталiст-кiгыд лоi мырфöдöма; воыг-воö овмöс мiјан јонмö, воыг-воö мi буржыка олам, сöмын мiјан-крестаналыг овмöс колö јона-на кыпöдны, јона-на вежлавны ужалан-ногјассö, медем јешщö кокнöдны да бурмөдны налыг олöмсö.

Өнi крестаналы оз-нiн поґ норавны кодкө-вьлö, оз-нiн поґ шуны: кодкө-пö торкө, оз лезбура уҗнуöдны да овмöс бурмөдны; лiбö кодкө-вöсна-пö век-на лöö цыг-нiсö-пöт овны. Крестанайд öнi асланыс-овмöсас агныс дортчыгјас, агныс вермасны дорны аслыныс шудсö. Оз-кө заводiтчыны агныс асгыныс овмöссö бурмөдны—оз ло налөн шуда-олöмыс весiг i революцiя-бöрад.

Өні крестаналы, мајбыр, сөмын-нын заводит
 візму ужалөмтө нуөдны велөдчөм-јөз-щөктөм-гер-
 ты, наука-герті. Өні мијанөс торкыө, падмөдыг,
 пемыдөн-пөдтыг озырјаслөн-власт абу,—өні Сө-
 вет-власт кыз-мыј вермө отсасө крестаналы ов-
 мөс кыпөдны, велөдө најөс выль-ногөн ужавны,
 выль-ногөн овны.

Быд крестанінлы колө төдны быдмөгјас-јы-
 лыг: төдны сылыг чужөм-быдмөмсө, олөмсө. Та-
 јө ставсө-нын велөдчөм-јөз, наука бура төдмалө-
 ма. Өты-ног ужалан, кужөмөн-төдмөч—дегати-
 му-вылыг со-пуд-һаң богтан; мөд-ногөн ужалан,
 кужтөг-төдтөг—30-40 пудјыг-уна оз во сјјө-жө
 мувылыг. Бурмөдыштан скөт-виқан-ногастө—мө-
 скыд вонас вajas 250 ведра јөв; еновтчыштан
 важ-ногас—50 ведра муртса вajas. Уна-переме-
 наөн лөсөдан му-ужалөмтө, кутан көзны турун да
 шабди—дегатиныг буртө богтан 100 шajt-дон;
 колтчан важ-ногыс кујим-переменаөн—сомын 30
 шajt-дон богтан.

Выльногавны, кущөм-колөөз бурмөдны-веж-
 ны мијанлыг візму-ужалан-ногјассө вермас сөмын
 візму-јылыг-наука. Сы-вөсна быд крестанінлы кол-
 лө зев-бура төдны быд выльтор-јылыг, мыј віста-
 лө наука да велөдчыны ужавны агрономјас-ве-
 лөдөм-герті.

Өнија-дырји мијан крестана оз-на вермыны
 агныс төдмавны ставсө бура візму-ужалөм-јыв-
 ыө да візмусө бурмөдны. Сы-вөсна-і быд агро-
 номлы колө гөлөмеаныс ужавны крестана-пөв-

сын: велөдны, петкөдлыны выль-ногнас ужавны,—
 ветны крестаналы асгыныс став-өнїа-төдөмсө.
 Быд агрономлы колө зільны (кызі сїјө кужо да
 гаммө) сујны крестана јурө віқму-ужалөм-бурмө-
 дөм-дум.

Тажө ңїгаас став-сорныс, велөдөмыс—агро-
 номїа-велөдөм-герті. Ставсө татчө гіжөма сїјөн,
 меым ескө крестанаыс гөгөрвоїсны да агныс
 думыштчісны віқмунысө, овмөссө бурмөдны, ме-
 дым агныс богтісны віқмунысө выль-ногөн да
 буржыка вөфїтны-ужавны.

А. Зубрілін.

Бурмөдөј виҕјастө.

I. Турун да Һаһ.

Бөрја ветымын вонас (өнїја-војас-кынҕї)Рог-сіјаын турун-Һаһ воём пыр-өтарө чїніс. Комын-во-сајын-кымын Һесаҕїна-му-вылыс волөма сөмын 30 пуд Һаһ. Сїјө-жө кадө, сыжта-жө местаө мукөд госуларствојасын волөма 80--100 пудјөз. Скөт-лыд сїз-жө пыр чїнөма дај виҕан-скөтыс пыр воыс-воө омөлтчөма, урөсмөма. Јөзыдлөн слөмыд Һерт-Һын ез бурмы турун-Һаһ чїнїгад: јона лолї налы шыгҺысө пыклыны да пөттөҕҺыс Һесојлыны. Уналөн-на, ме чајта, оз вунны 1891-1892-өд војасыд. Шыгјавлөмысла јона секі јөзыд пыктавлїсны, уна зев—кулалїсны. Весїг сек-дыр га правїтельствоыд (буржуј-праваыд) повзыліс; буржујјаслөн шөщ жалыс петалїс. Виҕлісны жал-аҕа шөщ уна сөм: отсалїсны шыгјалыс-јөзлы. Секі шыгјалїс Рогсіјаыс жын-јөзыс.

Вомөд-којмөд-мыгҕї, 1896-97 војасө, јөзөс ба-ра сујїс Һаһтөм-во. Бура-Һаһ-турун-воан губер-Һајасын (Уфа, Вјатка, Самара да мукөд карувја-сын) јөзыд кутїсны ҕїкөз шыгјавны. Правїтель-ствоы лөї вогтавны шыгјалыс крестаналы дон-богттөг бојан-јуан-їнјас, нарощнө лөгөдавны ка-

ожскеј-казакјас, візісны рочму татарыы да ко-
дыг-да. Наяö вегіг прамеја ез летчывны асланыс
міча-бур-вөвјас-вывгыс, Һепөштө ужавны.

Муыд пастанас і бурлуннас тырмө бы-
дөнлы. Сіјөн-жө-өд артмыліс бур скөтыд: сө-
кыд-грузкыскалыс вөвјасыд, кокніа-ветлыс „донса-
скакунјасыд“, черкескеј скөт-пөрөдаыд, кудріа-гө-
на-ыжјасыд. Вөлі сек сөпјасыд лунвылад, бур-
візјасыд міжан војвылад—вөлі і бур турун; турун-
герті-і бур-скөт. Јөзыд ещажык труд пуктөмөн
вөлі бостөны унжык пөльза.

А важөнө-нө таңі вөлі?!

Ез-на зев важөн. Мі ставным-на школајасын
велөдчигөн лыффывлім роч-нігајасыс секга-олөм-
јылыс сылан-лыфғанјас, дај өні-на чельајас лыф-
фөны А. В. Кольцовлыс міча сылан-лыфғанјас-
сө сөпјас-јылыс.

Кольцовыд куліс сөмын-на 70-во-сајын. Кыт-
чө-нө сек-коста воші ставыс? Кытчө-нө сіз мурт-
са 50—70 воөн воші бурвізјасыс (сөпјасыс), бур
пөрөда скөтыс?

Мыјла сіз, сещөм регыдөн кутісны јөз шыг-
нігө-пөт овны? Кутісны јөзыд нермыны, бырны
„багатыр“-јөзыс?

Лоі ставыс со кыңі, да со мыјла.

Лунвивса бур-му-вылад олыгыд өdjө зев со-
ді. Сетчө, сещөм кокніа олан-інад уна чукөртчис-
ны сещөм јөзыс, кодјас шыгјалісны војвывжык-
інјасын да карјас-гөгөрын. Јөзыд содіс да ков-
міс-нін мутө гөрны-вөфитны паскыджыка. Лун-

ывса сөд-муоіна муад выныс чукөрмыліс уна-гурс-војасөн. Һаң-вајны, јөзөс вердны сетчөс му-јасыд вермісны бура дыр. Сегга, ізгармыштас вө-лі муыд өтілаті, ёновтасны да выльлаті гөрасны. Важ-му-местаыс колө да бөр тырө турунөн. Бу-ра-дыр секі јөзыд вежлалісны һаң-вөдітан-ме-статө, шыгыс ез повлыны. Вежлаліг-костыс му-ыс ачыс шөйтчіс, бөр вынгаліс јөз вынөдтөг. Уна јөзыдлы пагкыд-і местаыд ковміс: гөрісны, һаң-көқөмөн кутісны вөдітны мича пагкыд-віјас-тө, стептө.

Кујім-аршын-судта быдмыс бур-турун-пыдди кутіс-һын пагтала шывкөвізны сөкыд-јурсө өшө-дөмөн шобди.

Во комын-һеламын-мыгті степыд һөті ез кол, ставсө гөрісны. Вежлавны воыг-воө көзан-местатө лоі һекытчө. Мулы шөйтчыны да аслыс-вынсапны лоі һекор. Воыг-воө сөмын пыр көзіс-ны да көзісны.

Мулөн вын кутіс чінны, воыг-воө муыд пон-діс ізгармыны. Шобди кутіс воны пыр ещажык да ещажык. Ковміс һын шобди-вөдітөмтө сорлавны су да зөр-вөдітөмөн. Һајө мөд-пөлөсжык-вын бо-гтөны муыс. Сегга шөйтчөддытөгыд муыд һөжјө-һікөн і су-зөртө ещажык кутіс вајны.

Тази вөлі лунвылын, шоныд-інын степјасын. Міјан тани, војвылад, сіјө-жө уж кергіс, сөмын степ-пыдди куз-бур-вөр бырөдчіс. Степад вөлі воқсагөны куз-турункөд; војвылад лоі вөркөд воқ-сагны, жүгөдны немөвөјја козјас, пожөмјас да

кыҗас: пөрлөдлыны да бiөн сотны, ректыны Һан
көҗны места—тыла уҗавны. Сотчөм-места-вылад
кымынкө во воіс зев-бур су, id да шобдi, сөгга
i изгармiс. Ковмiс воҗывса-крестанiнлы еновтны
сijö местасө да выль козҗа-вөра-иҗ ректыны. Важ-
иҗныс бөр тырiс вөрөн. Тани таҗи-уҗалөмгыс бу-
рыс ез-жө ло: воыг-воө вөр пыр чiни да урөсмiс;
куҗ-бур-немөвөҗҗа вөр-пыҗҗi колi сөмын конөр-
код кустҗас да рошҗiҗас.

Таҗи вөчөм „му“-вылад (тыла-вылад) зев бу
ра быдмылiс су да шабдi. (Өни-на таҗи уҗалөны
көн-сурө комiад, сөмын вотчина-dinas содтөд-пыҗ-
җi-жө-Һин-а).

Бура, ескө, шуам, ҺаҺыд еолөма таҗи уҗа-
лиҗад-да, ошкана-ө сөмын уҗалан-ногыс?

Ташөм уҗалөм-ногнад-өд jөзыд агныс аг-
нысө гөлмөдөны: рөзөритөны, сотөны вөртө, изгар-
мөдөны асгыныс муҗассө, вiҗассө.

Воҗө сөгга муыд оз-Һин пыр кут өткоҗа бу-
ра, пөттөҗ ваҗны ҺаҺтө. Скөтыдлы бур-турун-
пыҗҗыд көрымыд лоi куҗ-iҗас, а кор-i сijö-на
абу. Уҗавныс скөтыдлы ковмiс ез еҗажык, а
унҗык. Быдмыныс-җонмыныс налы кутiс сурны
регыдҗык: важөн вөли вөвтө 5-6 арөсөҗ быдтас-
ны, вөла-вылын вiҗасны, а өни 2-3 арөсөн доҗ-
җалөны-Һин.

Немөвөҗҗа бурмөм-скөтыд кутiс бөр омөлт-
чыны. Крестанiныдлөн, вiҗөдлан-да, вөлыс мурт-
са 15 пуд груз кыскө, мөс-вылад тулыснад вi-
җөдлыныд он лыҗт, өдвагы-вылас кучiкыс колөма.

Бырі бур-туруна віґјасыд (ґтепјасыд), воші бур скөт-рөдыд, бырі ґеґаґіна-ыжда мувылыг 200 пуд һаһ-воөмыд.

Мыј-нө лоө воґө? Мыј кутам вылыг-вылө гөрны да кытыг му-віґсө ректыны (вөртө сотны)?

Буракө, таґі уґавны воґө оз поґ. Рөзөріт-чам мі да шыглы кулам таґнад.

Өні міжанлы кыґ-мыј вермам да кыґ кужам бөр колө вынґөдны мутө, медем важ-моз бөр кутас вајны һаһ-турунтө. Тајөс вөчны өні мі вермам-һін. Наука төдмаліс да велөдө міжанөс. Мөд-ног һекеґі оз поґ.

Бөр вынґавны мулы колө кужөд. Кужөд лоө уна скөтыг. Скөтлы колө бур көрым, пөтөс-турун.

Таыг тыдалө: быд крестәһнлы, медем бур-мөдны муґас, колө зільны лөсөдны унжык турун.

А віґөдлам-кө буржыка крестәна-овмөсад, јона-на омөла најө му-вылад көґөны турунтө. Шуас: сы-вылө-пө емөг віґјас!

Віґјас-вылө міжанлы өні колө віґөдлыны бур-жыка да мөвпыштны. Најө міжан воыг-воө омөлт-чөны. Унаыг пөрыг-јөзлыг кьвлывлан: важөн-пө тајө віґ-вывгыс сымда турун вајлывлім, өні-пө со сөмын тамда і овлывлө; лыбө: тајө-жө віґја-сөн-пө важөн віґлім сымда скөт, а өні-пө тамда-сө (еґаґжык) муртса віґам.

Һищмөны, давмөны міжан віґјас, а крестәна оз і шогыны сы-понда, оз-і мөвпыштлыны—по-

зө-оз-нө кызкө-мыжкө виэны виэжассө һишкәлөмыг да давмөмыг.

Та-жылыг мијан зев думыштлана. Зев бур ескө, кодлөн бурөг-на виэјас да вермө чукөртны скөтлы пуд 50—70 турун, а унжыкыс-өд крестанаңд чукөртөны виэјас-вывгыд сөмын һекытчө-тујтөм јагвив-турун пуд 25--40. Сещөм лок-турунтө толькө-жө-һин мијан веләлөм-скөтыдлы, конһөрјаслы-ј, оојныд.

Мукөдлаын, боотам-көт аңгліјаса-крестанаөс, өткымыныс асланыс виэму-вывгыс чукөртөны 2500—3000 пуд бур,-гојана-турун. Веритана-абу, ескө, тајө виэталөмыс?—Зев веритана. Боотам мукөд-государствојассыд оломтө.

Аңгліјаын повоџда бур, шоныд. Мијанын-серти сені буржык быдмө туруныд. Аңгліјаса-јөзыд шоныд-вылө лачаөн оз лезгыны. Најө оз мијан-моз виэмутө ужавны. Налөн туруныд быдмө өдјөнжык да кузжыка. Бурә виэтө-дөзөритө-мөн најө виэтө өти вонас ышкылоны кујимыг-һөлыг дажө витыг. Сегга најө көзөны виэјас-вылас чожа-быдмыг-турун, италјанскеј рајгас. Кіскаләны виэјастө кујөд-ваөн. Кујөд-васө чукөртны налөн нарошнө вөчөма јукмөс карта-дінас. Кујөд-ванас кіскаләгөн туруныд быдмө зев өдјө, өти војө зөһ вершөк быдмас. Вонас позө ышкывны 7—9-ыг.

Татчө бара позө шуны: Аңгліјаад-пө-өд шоныджык да буржык-жө мијан-дорыг повоџдаыд-да, ҕерт быдмас. ҕерт ескө сиз-да, абу-на ста-

выс. Крестанаыд агныс-нын төдөны, унаоһ-нын видлөг-вылө-пыѳѳі көзлывлісны турунтө му-вылад. Он і зев-бур-му-вылө көз бобөһаһтө, а де-сатіна-вывсыд пуд 300—400 чукөртан, дај пө-төслуныс, мајбыр, абу јагвыв-турун-коѳыд. Либө, быдөн төдөны,—горт-дінса-јөрјастө, му-борјастө кык-пөв өті гожөмнас ыщкылөны. Сіз-жө і віз-јастө—он-кө талөдө скөтөн, позас кык-пөв ыщ-кывны. Лоө содтөд-турун да сојанажык. Вөлө-ма-кө і мјан-повоѳѳаоһ да шоныдлунөн позө чукөртны-вөѳитны унжык да буржык турун.

Візөдлам паскыджыка да прамејжыка төд-малам віз-вөдітөм-бурмөдөмтө.

Франтсіјаын 40 во-сајын-кымын море-пөлө-ныс вөлі ставыс жужыд лыа-мылыкјас (ландаја-сөн-шугө), мылк-костјасас ва-сулалөмысла һур-мөм-һујтмөм-інјас. Һурад кущөм турун быдмө ставным төдам: волөсыг-кыңзі туруныд һинөм-вылө оз туј. Ландаад олыг јөзыд, бура-дырщыг-һөө-пөт олөм-бөрын, сугмісны. Најө кутісны һур-местасө бурмөдны наука (агрономјас)-велө-дөм-герті. Оні сені, сіјө-жө местаын быдмөны жужыд-бур вөр, бур-візјас паскөдчөмаөг, візөны бур-пөрөда скөт, гырыг бур-ыж-стадајас. Јөзыс-лөн олөмыс вежөіс, бурміс. Ҷік вөт - вігталөм-коѳ. Со мыј вөчө өһіја-дырјі велөдөм-герті ужа-лөмыд.

Візөдлам асгыным, роч-муыг, овмөснымөс. Верст 40-кымын Мөскуа-каргаһ, Мөскуаса-ју-пө-лөныс важөн вөлі шлывквізөны міча-міча, бур-

туруна, візјас. Љубутчыныд вөлі на-вылө он вер-
мы. Өні сіјө-жө местаыс зік куш голквізө. Ув-
тасжык-інјасыс зікөз-нын пөрөмаөг нурө. Выв-
тасјасыс зік кушөг сулалөны. Жалыд петө, ві-
зөдлан-да.

Сіз-жө і мукөдлаын. Ніжнеј-Новгород-кар-
увса Павлов-вөлөгтын пөрыгјасыс (важөн јона
кывгылісны бур чер-да, пурт-да, томан-да, мыј-
да вөчыгјасөн) шуөны: важөн-пө, Ока-ју пөлөнса
візјас-вылад турун-пігыс вөлі вөв-вылын пукалыг
морт оз тыдав, сымда да сы-куза турун быдчы-
ліс; өні-пө бур-војаснас сіјө-жө візјас-вылыг мурт-
са 80-100 пуд чукөртан.

Та-јылыг уна вісталөм оз ков, быдлаын сізі.
Быдлаын крестана норазөны ташөмторјыс.

Сегса сіз-жө мі пыр норагам еща му-вөсна,
оз тырмы мјанлы му. Њањ-турунтө-кө муыд во-
ыг-воө кутас ещажык вајны,—мјанлы некор оз
кут тырмыны, пыр ковмас паскөдчыны паганас:
кык-мында-кө турун еоөмыд чінө, кык-мында-жө
і візтө лоө паскөдны.

II. Мыј-вөсна омөлтчөны візјас.

Мед-јона візјасыд омөлтчөны, мујасыд-моз-
жө, **мугін (почва) вынтөммөмыс**. Му-пыщкас оз
кут лоны турунлы тырмымөн гојанторјыс, кызі
і ъанлы, шобділы, картупельлы жө. Њањ ужалі-
гөн крестанаыд мугін-вынгөдөм вөсна төждысө-
ныжык: гөрөны, пішовтөны, кужөд петкөдөны

көзә вежлалёны дај сиз-на шотчөддөны. Візјас-вынгөддөмыд крестаналы оз і улы думвылас. Воыг-воө сижө ышкө сез турун, воыг-воө јешщө, ышкөм-бөрас, візө візјас-вылын скөтөс, јірөдө: вегкыда-кө шуны, сижө кыз-мыј вермө помалө віз-лыг вын-ебөссө. Мед бөрынсө віззыд дурдич-жө турунтө вајны, либө муртса вајыштөны увтас-інјас да пріскад-візјас, кодјасөс бөстлө тувсов ва. Ојдлан візјастө вынгөддө-кујөдалө тувсов-ваыс; сижө аслас візвөн вајыштө ыжыд-ва-дырјі, ваөн-бөстөм-інјасыг-жө, буржык-му да вевтөтө важ мүгінсө турун-под-дінтіыс (шуөны-тај: візтө-пөтөнај-талө). Тазі бөр вынгалёны увтас-інјас, ојдлан-візјасыд; сижөн-і сещөм візјас-влад пыржык быдмө дај буржык-пөтөсажык туруныс. Сегга віз-вынтөммөм-серті-жө візвлад омөльмө і быдмыг-туруныс: **бур-пыреј-пыр** пыр унжык кутас быдмыны **сітурун**, либө **бобөнъань-пыр**— „јепөтош“— турун, сегга і зікөз сітурувыд венас. Кузаөн віззыдлөн выныс пыр чінө, оз кут вермыны і чорыд турунтө вајны, віззыд кутас **һищмыны**: турун-пыр пондас быдмыны **һищ**.

III. Һищ.

Һищлы бур музін оз ков, медтыкө вөлі му да мыкө сен быдміс-а. Һищ быдмө да олө **мүкөд-турун-вын вылын**. Вегкалас-кө візвлад, регыдөн пагкалас віз-пагталаыс. Тыртас-тупкас став быдмыг турунсө. Турун сыкөд һекызі оз вермы

воҗсағны јџз-отсавтөг. Тупкас зев кыза виҗтө
 Һищкыд, сегга зер-Һи, лысва-Һи, өз леҗлы јиҗны
 му-пыщкөҗыс, ставсө ас-пиас кутө. Һища-виҗ-вы-
 лад быдмыг турунјаслы вегиг зера-дырји ваыд
 муртса сурлө, а Һиштөм-виҗјас-вывса турунјасыд
 і зертөм-дырји лысваөн да мыјөн-да пөтөг, жуыш-
 төны. Вывті зера-војаснад Һищыд ас-пиас кутө
 зев уна ва. Турунјасыдлы бара мөдарө абу лө-
 ғыд, – пыр ва-пиынөг.

Быд креотанын керка-лептигөн кер-костјассө,
 пазјассө Һищкалө, меҗым көҗыд-сынөд оз кут вет-
 лөдлыны костөдыс. Сіјөс вөлөм быдөн-Һин төдө-
 ны, – Һищыд, турун-герті, озжык леҗ ас-пиөдыс
 ветлөдлыны көҗыдлы да шоныдлы.

Сіҗ-жө і виҗывса-Һищыд кутө шоныд-шонди
 југөртө му-пыщкад пырөмыг. Турунјасыд, ескө,
 тулыснад заводитласны-жө петны, быдмыны да
 көҗыд-вөснаыс бөр кулөны, оз вермыны видҗи-
 ны прамејөз шондөдөмсө-да.

Виҗјасыдлыг ҺөҗјөҺиҗкөн-вочасөн-изгармөмсө
 быдөн төдөны. Виҗөдлам кущөмкө шор либө ју-пө-
 лөнса виҗјас-вылө.

Виҗјаслыг Һөҗјөизгармөмтө поҗө каҗавны. Ви-
 җөдлам кущөмкө шор-пөлөнса виҗјас-вылө: увтас-
 жык-берега-местајасын, кытчө ыҗыд-ва дырји ви-
 зувыс пунктө вајөм-Һујт да колө сетчө ва-јамөм-
 бөрын, сетөн быдмө пыреј, бобөҺаҗ да мукөд
 бур-турунјас.

Увтас-виҗјас-вегтын-кө көнкө вылынжык емөг
 бур мугіна мујас, сетыг лым-зер-ваөн сіҗжө лет-

чө бур-вына-му-торјасыс візвылө да візвывса мугінсө бурмөддө; сещөм візјасыс бара-жө бур-коддө, сөмын бобөһаһ-код туруныд шочаммөжык-һин-а.

Ташөм віз-бок-гөрајасас-кө быдмө пујас лыбө кустјас, најө летчан ваыдлы озжык сетны һөбавны муторјастө-да, візјас-вылад-һин быдмө омөлтурун, һищсора.

Сіз-кө, колө төдны—візјас омөлтчөны віз-вывса-мугін вынтөммөмла.

IV. Візјас-вылын оз ков скөтөс візһны.

Сіз-жө мијан візјас омөлтчөны кыз-гурө пу-стөшитөмла, скөтөн талөдөмла.

Воҙ-тулысын, візјас сөмын-на петасны лым-улыг, муыс samej ваон тыр, һебыд,—весіг морт оз лыб, а секі мијан (көн-гурө) скөт леҙөмаөг-һин віз-вылө. Скөтыд ветлөдлігад талалө-чорзө-дө вылысса турун-вуж-мугінсө, кокјаснас, гыж-јаснас вундалө, вијалө быдмыны-завоһитчыг-турунјаслыг вужјассө. Кулөм вужыд ферт-һин оз быдмы быдмөг, тә-вөсна туруныд віз-вылад шочаммө. Ыжјас јсг-пиһјаснас јирөны турунлыг-петассө, кодыг, егкө, верміс быдмыны зев бур бобөһаһ лыбө мөд-пөлөс бур-турун.

Быд крестәһин төдө: өһим-вылө-кө пыралас скөт, лојас да јірас,—өһимыг бур-һаһ оз-һин во. Сещөм-жө і візздылы лојөмыд да јірөдөмыд. Віз-вылад-өдтуруныд абу сөмын уна-вога,-вужжыг-пе-

тызјас, а емөг і өті-вога-көјдысыг быдмызјас. Көјдысјасыс сещөм турунјасыслөн візвылө колөны колан-вога турунғыс либө кыккө төв-вајө.

Візвывса турун-петастө муыввса петас-дор-гыд колө јешщө јонжыка-на візны. Мујастө-өд кушөм бура-небзөдөны-вынгөдөны, а візтө-өд фадөыд некор оз гөрлы-піновтлы. Небыдк-турун-вужлы ковмас кодјыны-пигкөдчыны чорыд му-піө, крепыда кутчигны сетчө.

Турундылөн сөмын-на петіс небыдк-јылыс да небыдк-вужјыс, ез-на уфит јонжыка вынгавны, вужјасны чорыд му-пластө, а сіјөс шөрі орөдіс-һін скөтлөн гыжјыс.

Скөт талалөм бөрад вылысса му-пластыс топалас, чорзас; сы вөсна өбкыда кутасны төлавыны турунлы гојанторјасыс, кодјас төлалөмөн-поснавтөг оз сывны ва-пін, — а быдмөг-вужјыд гојансө вермө богтны сөмын ваө-сылөмөн. Та-вөсна чорыд, талалөм-инад туруныд быдмө һөжјөжык талавлытөм-інын-дорыс.

Сіз-кө, — скөтөн талөдөм, вужјассө-турунлыс скөт-гыжјасөн орјөдлөм, турун өмөссө, петассө јірөдөм — став гырыг-люкыс скөтөс візвылын тулысын візөмын. Коді көсјө візвылыс чукөртны бур да уна турун, оз ков скөтөс лежны візјас-вылө турунтө ышкөм ідралөм-бөрөз. Таыг-кынзі скөтөс віз-вылад візөмыд абу бур со-мыј-вөсна: зера дырјі вылысса му-пластыс небыд, скөтыд, өскө сіјөс пыр-һін лојө візтө-да, јешщө-һін кор мөсјас мунөны јуны, возө шуңгөны-ли мөда-мөд-

бөрөс гөрөн-бөрөн өт-кок-тујјасөд-моз; секи шылыд віззыд ставыс лоө гун да гран. Вур дыгјас (му лептөмөн), козувкотјас (козув-карјасөн, козувкотпозјасөн) сіз-жө шыкөдөны візјастө. Тази, візөдан-да, бур шылыд віззыд воыг-воө шыкө: талалөмгыд гунјөг-гранјөг лоө, сөзга козувкотпозјас-вылад да вурдыг-петкөдөм му-чукөрјас-вылад туруныд оз быдмы, костјасас, егкө-і ем-коф-на туруныд-да, ыцкыны-і косаыд оз сібав.

V. Візјасөс омөла чередітам-дөзөрітам.

Тулыс-арын віз-вылын воөм дыр-сулалыг-ва шыкөдө-жө візтө.

Возын вігталім-нын: ојдлігөн ваөн пунктө віз-вылө поснідік му-чірјас—һујт. Һујтыд, еөкө, зев јона высөддө мутө, но турунлы сіјө бур сек, кор пунктас вөснідіка віз-пасталаыд; кор ваыс оз пакыда візтө бөстлы да пунктас һујтсө өтілаөжык да кыза—сіјө тыртас турун-вужјасө да туруныд оз і вермыв сөзга петныс. Овлывлө-візвылын: мөстасјасөн ва зев дыр пукалас, оз вермы візывтны јуө-лы, шорө-лы; сөщөм мөстасјасас улысса му-пластыс гојөд да чорыд, оз леэ васө пыцкө јіжны, —сөщөм-інјасыс бара-жө, шыкөны, һурмөны: быдмыны кутас шөчінік һур-турун. Тащөмтор-јыс вермас лоны, візвыв-шорјас да јујас-кө лөптөн тырасны, прудјас-кө вөчаласны сетчө да му-көдтор-вөсна.

Сегга унаыг візјас шыкөны і баѡ да мукөд-пөлөс кустјасыг. Најө паскалөны зев өdjө. Најө тупкөны шонді, мырѡѡны муыг уна вын дај мешајтчөны ыщкыны да турун когтыны.

Тајө локторјассө колө бырөдны быд крестанлы, медем буржык дај унжык турун чукөртны.

VI. Уна-пөлөс візјас. Віз-когтөм. Віз-вөчөм.

Візјас мјан со кушөмјасжык:

- 1) ваөн-өјдлан візјас;
- 2) увтас-візјас (кыті увтаслаыс, вывті васөдлаыс оз туј мујас-вылө);
- 3) вынтөм, важ-еновтөм-мујас;
- 4) вөрын куш-інјас;
- 5) ыжыд му-борјас (гонјас, муөн вөдітны оз поѡ) да јаг-шор да вөр-ју-пөлөнјас;
- 6) ыщкыны-поѡана лапкыд-нурјас.

Візјас-бурмөдөм ногјас јылыг вігтавтөз колө ічөткіка вігталыштны: кызі крестанаыс каѡалісны візјас бурмөдөмлыг коланлунсө.

Мед воѡа помканас візјас бурмөдөм-јылыг думыштны крестаналы вөлі му-вылө турун-көзөм. Му-вылө көзлытөз најө ез гөгөрволыны турун-көзөмлыг бурлунсө, һепөштө кутчісны візјас-бурмөдөм-ужө.

Крестаныныд турун-көзөм-ужө оз кутчіс, ѡерт, оз дышөдчөм-куѡа, либө аснырлун-куѡа, а

гөгөрвотомнысла дај сөгга кујим переменанад му-
тө вөдiтiгөн налөн скөспы көрымыд оз сузды,
лоо вiңны гөрөмыг быд шөрбок i бортор, кытыг
сiјө ыщкыштө да чукөртыштө аржны турунтор
лыбө jiрөдыштас скөтсө. Асгыс став-борторсө ыщ-
кө, куралө турун-а, турун аслас оз тырмы, лоо
нөбны пуктыны jөзлыг, пуктыны ветлыны верст
15-20-сајө.

Кор сiјө аслас му-вылын заводитас көзны
турунтө, ачыс аслас гiнмөн адзас да гөгөрвоас
пөльзасө көзөмөн-турун-вөдiтөмыдлыг. Сылы лоо
аслыс окота пөртны лок турунтөм вiзјастө муө,
медем көзны сетчө турун, а сөгга богтчас i став
вiзмусө бурмөдны. Важөн сiјө аслас му-бурмөмлы
оз вөли верит: мыј-көч-пө сыкөд вөч, сөгга-көч-
пө кыз ен бурмөд—нiнөм-пө бурыс оз лс, прө-
ста трудыд вошө.

Му-вылын турунтө-вөдiтөмыд i петкөдлис,
кызи колө вiзөдны вiз-му-вылад.

Колө богтчыны вiзјас-бурмөдны, колө лөсөд-
ны тајө ужсө сiз, медем поңны кутас ужавны
вөвјасөн: вөла-плуг-гөрјөн да быдсама пиңанас
(агаснас).

Мед-воз колө вiз-вывгыд когтыны васөд-ин-
јассө; перјавны-весавны мырјассө, баф кустјассө,
жельнөг (лежнөг)-кустјассө; шылөдны, вундавны
гырыгжык-вущјассө, весавны гырыг изјас да му-
көдтор.

Вiз когтыны поңө вогса канавајасөн, тазнад
донтөмжык сувтас. Тулысын, либө гырыг-зерјас-

бöрын колö вiз-вылад примечiтны: кытjык, ку-щöм-туjöd да кытчö вiзвiтö ваыс ваа-увтас-иыг; пасjавны ва вiзвiтан туjжассö бедторjасөн, лiбö гурантор-кодjышталöмөн.

Таҕи колö пасjасны, медем төдны кытi да кодарлаң кодjыны канавајас—валы вiзвiтан-туj. Сöмын оз ков вывтi вiзöдны пасjас-вылас, оз ков канаватö кодjыны-чуклöдлыны пасjас-кузаыс, а колö кодjыны кыҕ-верман вескыдjыка.

Вiз-когтан канавајасыд овлö: шöр-канава (ыжыд) да бокса отсöг-канавајас. Шöр-канавасö кодjыны мед-увтас-иыгыс ва-вiзвiтан-пöкатлаң, нуöдöны шорöҕ лiбö жуöҕ. Пастасö да жуждасö кодjыны васöд-сертi, унаö кутас вiзвiтны ва; овлöжык: жуждаыс - кујим-везт-судтагаң аршы-нөн-жынjөнöҕ, пастаыс—кык-паста жужда-сертi.

Бокса, отсасыг-канавајассö бара-жö кодjöны васöджык-иыҕастi шöр-канаваöҕыс. Унаö да гырыгаö кодjыны—пöҕас сöмын адҕыны вiз-вылад. Сöмын мед оз-жö ло вывтi уна, да мед шöр-канавасыкöд öтлаасöны ва-вiзвiтан-ногыс-жö (а оз паныд). Мусö канава кодjöмыз шыблавны пакыдjыка, шылыдjыка; мыкö-вöсна-кö оз пöҕ, лöö град-моз лептыны, секi колö быд-вiт-сыв-саjö вöчны кост валы канаваö вiзвiтны. Во-мöд-којмöд-бөртi, кор му логмыштас да пукгыштас, колö канавајастö весавны, вьлмöдыштавны.

Канава-кодjигад-жö-i колö весавны шылöдны вiзвывыд быдгама чукөрjастö да вужјајастö. Коҕувкөт-чукөрjас да вурдыг-лептöм-мујас пöҕö

көртзырjөн. Емөз, ферт, торја весаганјас, но на jö донабг, а буржыкасö оз-жö поѣ ужавныс на- jөн. Сöкыджык, вjывылыс весавны турун-вужјас. Лечыд-черөн-кынзi да лечыд коканөн-кынзi нi- нömөн он вермы керавны најöс.

Кералөм вуцјассö чукөртны кузмөс-чукөрö (3 аршын-пагта да 2 аршын-судта). Чукөрјас- сö течны вескыд-раджасөн, медым поѣны кутас бура ветлөдлыны на-кості гөрjөн да пiңаөн.

Во 3-4-мыгы чукөрјасын вуцјас сiгмасны, лоö гөд-мукоѣ; секи поѣ ставсö коjны-пагкөдны вjывылад: сiјö јон-бур-вына-куjөд-коѣ—лөгалö i градыв-пуктаслы.

Мырјас берталöны зорјасөн, мајерјасөн. Ва- жөн көн-гурö Земскеј Управајас лөсөдлывлisны нароснö мыр-бертан-машинајас да һеыжыд дон- ылö сетавлывлisны крестаналыужавны (прокат). Машинаыс важ-донөн сулавлis 200—500 шайт. Машинад зев кокныа поѣ мырјастö вjы-вывыд весавны. Ужалöны сiјö машинанас вөвјасөн, уж бура ödjö содö. Сöмын тащöм машинајаснад ужав- ныс колö вөрјасын пашнајас-вөчигөн, гырыг-мыр јассö бертны. Поснi да сiгмөм-мырјасыдлы һе- кущöм дона-машина оз ков, најöс зев лөгыда по- ѣ бертны черөн да зорјасөн.

VII. Мыј сөгга воzö вjыјасөн вöчны.

Вjы-костöм да весалөм-бöрын колö думышт- лыны воzö уж-јылыс: колана абу воzö-бурмөдö-

мыс тајо местасо: колны виҕ-улө-ө, лөгөдны-бур-мөдны му-улө-ө. Местаыс-кө абу вывті увтас-інын, оз јона пов арға да тувсов вајасыс, нөшта-нын быдмө-кө сетчө омөль, скөт-сојтөм-турун, лушщө гөрны му-улө, а мукөд мујастө ставсө заводітны ужавны уна переменаөн көзөмөн, --сізі, медем өті му-вылө лоө көзөма туруныс 3-4-во-піас өт-чыд. Поэо көзны бур, чөскыд-турунјас: бобөһаһ, шыр аһкыщ да мукөд-пөлөс-турун. Бөрја кык-вонас турун көзлөм-бөрын поэо сіјө му-вылас скөтөс јірөдыштны.

Увтас места-вөсна-лы, мыјкө мыј-понда-лы-кө, оз шогмы му-вылө (пашһа-вылө) лөгөдны, виҕтө лоө колны сізі, сөмын бара-жө поэо бурмөдны кык ногөн.

Өті-ног бурмөдны поэо со кызі: виҕтө уна-пөв гөрлыны плуг-гөрјөн, вынөөдны миһерала-вын-сөданјасөн да көзны уна вога турун-көјдысөн. Медем гөрөм ежа-пластыс удітас бура сігмыны да артмыны уна-вога туруна-виҕ, колө 2-3-во бура гөрлыны-піһовтны да көзлыны (медем һе кушөн виҕны) вога көзајас: шыр-аһкыщ, бобөһаһ, зөр да мукөдтор.

Медвозаыс колө гөрны пара-вөла плуг-гөрјөн, мед пластјасыс оз орјавны, а өті-мөд-вылө топыда кузала водасны. Плуг-көльөсајассө колө лөгөдны чеп-јылө, мед гөрыд оз понды локыс четчавны лок-інјассө гөрігас (гурана-мылк-јас, посһидік-вущка-інјас).

Мед-возза гөрөмыд-кө лоө лок, возө сөгга

гөкыд лоо мутө небѣодны. Вывті вушкөг-інжастыс колө гөрны кык-мортлы: өткыслы вөвсө да гөрсө веккөдлыны, мөдыслы—кокнас пластжастө воттөдлыны да көртзырјөн вушкөг-пластжассө орјөдлыны. Гөрны колө арын, август-төлыгын-кымын, да колны піновттөг тулысөз; арнас да төвнас сіјө бура парітчас да кынмалас.

Тулыснас піновтны: пөв-квајт-кымын куза-ногнас первој, сегга вомөныс пөв 3-4. Тацдөм-інјас піновтны бур „зіг-заг“-німа пінаөһ. Поцө-і пу-пінаөһ (көрт-піна); мед піновтчас прамејжыка, піна-вылад көртавны гокта-вылө керпомјаслы, чуркајас-лы, мыј-лы; сөмын-өд омөлөз сецдөм пу-пінајасыд да регыд кісгасны.

Воцө му-небѣодны бур „Рандаль“-німа-піна. Піновтігад тацдөм-пінасө поцө лөгөдлыны кыці колө. Пара-вөлөн верман луннас піновтны кык да жын фегатіна-му. Емөг өні тацдөм пінајасыс прокатнеј-пунктјасын; сег поцө бөстлывлыны, оз јона донөн бөстны. Нөбалөны-нын і агныс крестанаыс төварішчествојасөһ.

Крестаналы колө лөгөдны тацдөм пінатө (агастө). Сіјөн лөгыд ежмөм мујастө гөрөм-бөрад небѣодны да картофель да һаңјасыдлы вылкујөдалөм мујастө піновтныс (оз кыскав, лептав вылө кујөдсө).

Гөрөм да піновтөм віц-вылад поцө көзны уна-пөлөс көјдыс: зөр, шыр-аңкыщ зөр-сорөн, шабді. Көзны колө кіөн којалөмөн. Сегга, зөр-лі, шыр-аңкыщ-лы-кө көзөма лоі, колө первој

„Рандал“—пиһаһн пиһовтны, тыртны һебзһдһмһн-моз кһйдыстһ муһн (бһрвылас пиһовтны прһстһй пиһаһн). Пиһовтны колһ Һты-пһв вомһнһн да кык-пһв кузмһс-ногыс. Пиһовтыглы колһ пиһовтиг-чһ-жыс пыр пукавны пиһа-вылас: Һерт ескһ-и, вһв-жасыдлы лһй гһкыд-коҺ да-һд став пиһа-пиһыс-жһ пыдһ пырас, став пластсһ-жһ торјдлас, Һун далас,—прамһй-му-коҺ виҺыд лһй, вһв жалитһм-ла-кһ пиһовтыгыд кутас пиһа-бһргыс ветлһдлыны секһ һебыд му оз лһ: пиһатувжасыд вершһкыс пыдһ оз пырны. Бура һебзһдһм-муыд бура и тыртас кһзһм-кһйдыстһ, кымыны либһ каша-ракалы тугјас оз кольны вылһ.

„Рандалһн пиһовтһм-бһрын сөгга пиһовтны прһстһй пиһаһн 2-3 пһв. Прһстһй-пиһаыд мутһ шы-лһдас, пыркһдас ежа-вужјассһ, миһаа разһдас му-пастаыд да зикһз вылһ пушитас (һебзһдас) му-һнсһ.

Кһсјад-кһ сетчһ зһр либһ виһа-пыддһ кһзны шабдһ, колһ кһзтһзыс „Рандал“—нас пиһовтны. Мһд-ногыс „Рандал“—пиһаыд пыдһ тыртһ кһйдыс-тугјассһ-да, лоснһ шабдһ-кһйдыс-тугјасыд оз вер-мыны чужныс.

„Рандал“—пиһыд-кһ абу, кһзны колһ зһр ли-бһ виһа-кһйдыстһ гһрһм пластјас-вылас да вһлһй бура пиһовтны, медым кһйдыс-тугјас вылһ каша-ракалы весшһрһ ез кольны.

Арнас, ректһм-бһрын, бара гһрны, сһмын-һн тувсов-гһрһмыслы вомһн-ногыс (поперек). Медым бура вундасас ежа-пластјасыс, а оз прһ-

ста орјасны, вундагём-пыѣди да кыскасны му-пагтаыс кыз-сурө, плуг гөрјыдыс пуртсө колө лечыда төчитны. Лечыд пурта гөрнад оз ло сещөм гөкыд гөрныд-і. Локтан-тулыснас бара гөрны: візъыд лоө-нын градјөр-му-коѣ. Поѣө-нын пуктыны картупель, көѣны ід, зөр, лыбө бара віка. Мөд-вотө гөрігөн бура-нын поѣө піновтны прөстөј пінаөн, „Рандал“-төг.

Тажө мөд-вонас поѣө-нын зөрјыскөд да ідјыскөд щөщ (сорөн) көѣны турун-көјдыс, медым сесга заводітны віззөн вөфітны. Но буржык, езкө, јешщө өті-во гөрлөмөн-ужавны (көзлыны өті-вога быдмыг-көјдысјас), мед уфітас ежа пластыс зікөз, сөд-му-коѣөз сігмывны,—секі буржык і візъыд лоө, віз-пыѣди-кө колян.

Турун-көзөм воэвылын мутө бур вынгөдны мінерала-выноөданөн.

Воэ-тулысын, кыз сөмын поѣны кутас, феза-тіна-мувылө којны 24-30 пуд томаш-шлак-німа да 8 пуд-кымын каліј-сов-німа му-вынгөдан-торјас. Лун 5-7-мысті му гөрны 1 $\frac{1}{2}$ -2 вершөк суд-та, сесга көѣны зөр лыбө ід. Пырыгтөм-пыр-жө көѣны турун-көјдыс да ставсө (зөр-көјдыс-і, турун-көјдыс-і) өтлаын піновтны бура. Зөр-көјдыс чужөм-бөрын му-шылөдны кокнідік му-катокөн (гөгрөс склө-быгылтан-модаа-пу).

Поѣө віз-вылад көѣны зев уна-пөлөс турун-көјдыс сорөн, но мукөд-дырјі оз-на зев і сур быд-сама-сікас-көјдыс-ід, сесга оз став пөлөсыс бура чужны, дај донаөг. Сы-вөсна мі тани індам ту-

рун-көјдысјас, кодјасөс бура відлалөма-нын, көзлывлөма-нын. Со кушөм турун көјдысјас сор-лалөмөн почо мјан татчөс візму-вылад көзны (дегати-на-вылө)

- 1) Гөрд-бобөһаһ турун 10 тув;
- 2) Жежд-бобөһаһ " 5 "
- 3) Шведскеј " " 5 "
- 4) Тимофеевка 15 "
- 5) Костор 30-40 "
- 6) Пыреј 10-15 "

Göd-муа, увтас-інјасө бобөһаһ-көјдыс колө чінтыны; быд-чінтөм тув вежны өтї тув тїмофеевкаһ да өтї тув костор-көјдысөн.

Трундаа-мугїна віз-вылө бобөһаһыд омөла быдмө, лушщө һе көзны: ферт відлөг-вылө почо көзлыны сорөн: бобөһаһ-сікассө—5 тув, тїмофеевка—25 тув да костор—60-80 тув.

Турун-көјдыстө пыржык колө һөбны земель-һөј-складјасыг, сөг буржык вермас сурны.

Турун көјдыстө почо быдтыны і аслыд. Кыт-чө быдмө мед-куза, туруныд, сетї пощышт-ны колө скөт-жірөмыг торја-јөрө. Гожөм-помын, кор туруныс воас, колө ыщкыны-лы, вундыны-лы колтајасө. Сөгга костыны шонді-возын да варт-ны һаһөс-моз-жө. Жуг-код-піас колө уна, пөтө-са бур-турун-көјдыс. Сїјө жуг-кодсө візны төв-нас кос-інын, тулысныс ідјыдкөд-лы, зөрјыдкөд-лы щөщ көзны да бура өтпърјө пішовтны. Сө-мын оз ков скупітчыны көјдыснад. Быд дегати-на-вылө колө којны пуд 4-5.

VIII. Кущомжык скот-вердан турунјас.

Воңын висталом турунјасыд—ставыс уна вога быдмыејас; таво-кө, шуам, көзам—туруныд кутас быдмыны кымынкө во вылыг көзлытөг важ вужјасгыс.

Бобөһаһ-турунјасыд кујимнан-пөлөсыс— боби-сикас быдмөг. Көјдыс-тугыс боби да аһкыщ көјдыс-код-жө. Боби-сикас быдмөгјас-жө вика (шыраһкыщ) да чечевича. Медса-бур пөтөслуннас— бобөһаһ турунјас; бур-поводда-дырји идралом кык-кујим-тув бобөһаһыд воңсасө тув-шобди-кыдкөд, тув зөр-шыдөскөд.

Та-кынзи бобөһаһтуруныд јешщө со мыјөн став-пиас бур: сылөн вужјасас быдмөны јөнгыл-код гафјас; сјјө гафјасас чукөртчө сынөдыг азот-һима-газ. Азот колантор быд быдмөгли. Сынө-дад, ескө, азотыд і уна да му-пиад сјјө еща, а быд-пөлөс һаһ-быдмөгли му-пиег колө унжык азот. Сынөдыд пырө му-пиад да бобөһаһыд і чукөртө сыг аслас вужјасөн азотсө.

Бобөһаһ-турун ыщкөм-бөрын гөрөм-муын азотыс сымында, мыјда, ескө, лоі 100 дод кујөд петкөдөмыг.

Ташөм бурлуннас бобөһаһ вермө справитны, вынсөдны изгармөм (вынтөммөм) мутө. Та-вөсна-өд і мукдлаын зев донөн һөблывлөны мујјастө бобөһаһ-көзлөм-бөрын куш өтчюд шабди-көзлөм-вылө.

Мед-јон вужјыс бобөһаһлөн пырө муө зев

пыдö, вершöк 10-12. Кос, зертöм -гожöмјасын
вермö кыскыны васö пыдыг, муыг да озжык пов
мукöд-турунјас-моз зертöмгыд. Іззыс бур мујас-
вылад овлö аршыныг куз. Лыстјасыс да, журыс-
да зев омöлика кутчигöны із-дiнас, сы-вöсна ту-
рунтö ідралјгөн колö вöдiтчыны кокныжыка, мед
оз кiвсыны да мед оз кол сöмын чорыд ізас-коф.

Öтчыд көзöмөн бобöһаһ быдмö кымынкö во:
унжык во быдмö візјас-вылын, ещажык мујас-вы
лын көзöмөн.

Бур војасö, бура зоёмөн фегатiнаув-местаыг
чукöрмö пуд 400-500. Сегга, первојыгсö ыщкы-
лан возжык да öтава-вылас он віз скötöс, бур
вонад позлас-на арнас мöдыг ыщкыны.

Мед-возза онас бобöһаһ быдмö һөжјөжык.
Куш-öтнассö ыщкöмыг воö еща, сiјөн-і колö көз-
ны сорөн ідкöд-лі, зөркөд-лі, медым позас му-
вылыг мыкö чукöртны.

Сiз-жö бобöһаһ-көјдыстö позö көзны су-
öзим-пыщкö. Көзны колö воз-тулысын, öзим лым-
улыг петöм-бöрын, вескыда öзим-вылас. Ферт
öзимтö піновтны оз поз, секі көјдыс-туејасыс аг-
ныс му-дiнас ласкыгасны да чужасны—лоас пер-
вој онас һекузiһык петас. Зөр-ідјыдкөд көзiгөн,
возын вісталiм-һын, колö піновтны öтпырјö.

Мујас-вылö буржык көзны гөрд-бөбсһаһ, се-
тö унжык турун. Візјас-вылö көзiгөн колö сы-дi-
нө содтыны тув-вiтөн-кымын жежыд-бобöһаһ-көј-
дыссö да шведскејсö.

Шведскеј гөрд-бөбöһаһыг јона мөд-пөлөс.

Рөмыс сълөн кык-пөлөс. Улыс қоріқыслөн (жу-рыслөн) лөзоват, вылыс --зік жежыд. Куш-өтнас-сө көзөмыг воас ешажык турун, сөмын унжык во быдмө вылыг көзтөг.

Жежыд бобөнан быдмө быдлаc, быдгама му-гнас. Быдмө жеңыдика; скөт жірыштөм-бөрын зев-өdjö бөр быдмө. Виновжык мукөд-пөлөссыс. Озжык пов көзыдыг-ні, скөт-лојөмыг-ні.

Пыреј, тимофеевка, когтор -- најө злака-гі-кас быдмөгјас, најө су, шобди, зөр, id да мукөд-кофөс.

Тимофеевка да когтор уна-во быдмөны өти-ыг көзлөмыг. Быдмөны куза. Вегіг којмөд во-нас-на чукөрмө зев уна турун.

Тимофеевка, когтор да пыреј турун зев чө-скыдөг, десатинагыд чукөрмө зев уна.

IX. Кызі візјастө воқө дөзөрітны.

Воқза кык-вонас көзөм-бөрад візтө скөтөн жірөдны ны талөдны оз ков, мед прамеја-нын јон-мас да артмас ежа-пластыс. Воқсө (кык-во-бө-рас) сегга оз-жө ков скөтөс леңны візвылас воқ-тулысын козмытөғыс-ні, зера-повофда-дырји-ні, кор ежа-грунтыс небыдк-на да лојгө дај турун-вужјасыс жугавлөны.

Кызі візтө дөзөрітны воқсө: быдво піновт-ны, вынөдны, канавајассө весавны, вурдыг-му-чукөр да козувкот-чукөр шылөдны.

Піновтны колө быдво воқ-тулысын, мыјөн

оз кут төдчыны дортөм-вөвлөн коктујыс, „җиг-заг“-һима көрт-пиһаён. Кымын важга виҗыд, сымын сiјө һищаммө; сы-вөсна i важ виҗастө колө пиһовтны јонжыка; первојја-вонас 2-3 пөв, воҗө—3-4-пөв, дажө 6-пөвөҗ. Турун-вуж орјагөмыг да һещкыгөмыг повны оз ков. Кымын јона һебҗөдан выліса му-пластсө, сымын бура кутас вермыны пырны (мөртчыны) сынөд, ва дај шонди, сымын бура да өdjө кутасны вужјасны турунјасыд.

Быд 2-3 во-пын тувсов-пиһовтөм-воҗвылын колө виҗылад којны миһерала-му-вынгөдан: җеҗагына-паҗтаө 8-10 пуд суперфосфат да 4-5 пуд калиј-сов либө 20-30 пуд пу-пөјим.

Чукөрјассө виҗывыгыд, оз-кө шылав пиһаён, колө разөдны—којны көртзырјөн.

Бурө дөҗөритөмөн бур-виҗыд вajas бур-уро-жај во 8-10. Сы-бөрын бара ковмас вылыг гөрны да көҗны турун-көјдысјас.

Мукөд-војаснас, sameј кор турун јона быдмө мај-төлыг-помын либө јуһ-төлыгын-кымын сулавлө дыр зертөм,-кос-повоџфа; секи, мед канавајас-куҗаыд оз мун колана ваыс, колө канавајастө прудитлыны, мед ваыс бура көтөдас виҗывыгө, турунјас ватөм-вөсна оз коҗмыны. Арјадорыс прудсө бөр леҗны да канавасө куҗала ве-савны.

Х. Кызі гөрлытөг виҗјас бурмөдны.

Увтас-васөд-виҗјас, кытчө оз поҗ көҗлыны

һаһа-көзәҗас, поҗө бурмөдны і гөрлытөг. Колө со кыҗи: тулысын, кор виҗыд прамеҗа-һин коҗмас, виҗтө колө вомлөс-ногыс-и, куҗа ногыс-и пиһовтны „Рандал“-пиһаөн, бөрғыс прөстөҗ-көрт-пиһаөн.

Таҗи пиһовтигөн кыз-һищкыс һещкыҗас, муыс һебҗас. Һищкыс-кө уна лоө—куртны чукөрө, коҗтыны да сотны. Виҗ-паҗтаыд көҗны миһерала му-вынгөдан—җеҗатина-вылө 24-30 пуд томасшлак да 8-10 пуд калиҗ-сов. Сегҗа көҗны уна-җикас турун-көҗдыс; кыҗи да унаө—виҗталөма-һин вөли.

XI. Куҗтөм пөльза виҗ-бурмөдөмыс.

Уналаын виҗлавлісны виҗҗас бурмөдны турун көҗтөг. Виҗ-вылө көти он көҗ турунтө да көҗан-кө паҗталаыс миһерала му-вынгөдантө, туруныд воас $1\frac{1}{2}$, даҗө 2-мында важ-дорғыс, даҗ лок-җөҗтөм-турунҗасыс кутасын чінны, сы пудсө соҗас бур бобөһаһ-турун.

Ме төда өти өкт. Сетчөс крестанаыс помешщик-улыс петигөн боглісны аслыныс мында-кө һур-места (унжык сетөны-да: өти җеҗатина-пыҗди-кыкөс).

Һурыс вөли 180 җеҗатина-паҗта. Вывтыс веҗи морт оз лыб мунны, һелөштө скөт. Турун ыщкөм-җывгыд һинөм і сорһитны, муртса-муртса өткымын һур-турунҗас да ғырыс-турун вужҗас і чурвиҗисны.

25-во-сајын крестанаыс бостгисны сїјө нур-сө когыны. Кодјисны кузалаыс, верст-кык-куза, жужд-канава; вомөн-ногыс—унакодөс. Вущсө вундисны да чукөртисны чукөрјасө. Сегга којисны тимофејевка-көјдыс 20 сөгатїнау. Мөд-вонас воіс сетчө доф 10-өн морт-вылө, а вөлі зїк нїнөм оз вай, дај полана вөлі скөт-вөјөмыс. Јешщө во-мыстї туруныд воіс јешщө уна дај буржык. Кој-мөд-вонас-нїн доф 15-16-өн сөгатїнаулыс. Крестанаыд ышмїсны да вожд мөдісны паскөдчыны, нуртө бурмөдны. Нур когмїс. Вывтас-коф інјасас вөлі быдмө сөмын коңөр-коф кустјас, когмөм-бө-рад кутїс зев өдјө быдмыны пес-вөр, а вөртөм-інјасад пес-вөрыд кущөм колантор. Став рөскөд-сө-кө лыффыны нур-когтөмгыд (канава-перјөм, вущ-вундөм, чукөртөм, турун-көјдыс), сөмын сув-тө 40 шайт сөгатїна-вылө.

Тайө вөлі Парфоновскеј вөлөстын, Волокамскеј уездын. Матыса вөлөстјас (Шїшково, давыдово, Хрулево) казалисны тайө ужыс бурсө да щөщ кутчїгисны когтавы асоыныс нурјассө.

Вущјас чукөрас сїсмөны-да, лоө зев-бур ку-јөд. Крестана сїјө кујөдсө кыскалөны мујас-вы-лас да градјас-вылас.

Пїтірган ңеылын вөвлї Заболотскеј віцму-ужалан общество. Сылөн вөлі нїщкөн да быдга-ма кустјасөн тырөм віц. сөгатїна-жынјыс муртса чукөрмыліс 6-јур, пуд 30 омөлік, сојтөм турун. Муыс вөлі бур віцвылас, лыа-сорыс уна сїсмөм-быдмөгјас (кујөд-коф).

1908-воо кустјассö кералісны, гөрісны пара вöла-плугјөн да көзісны шабді. Тулысыс лоі кс-да, шабді омоль воіс. Мөд-вонас вылығы гөрісны прөстеј-гөрјөн да көзісны зөр, турун-сорөн. Вын-гөдісны мусö мінерала-вынгөданјасөн; фесатіна-вылө 36 пуд томас-шлак, 6 пуд каліј-сов да 6 пуд чіліјскеј-гелітра.

Воіс 83 пуд зөр да 220 пуд зөріңас.

Јешщö локтан-вонас, 1910 воын, турунсö кыкыс-һін ышкылісны: гожөмнас дај арнас öта-васö. Чукөрміс 387 пуд бур турун фесатіна-вы-лыг. Бурмөдлытөм-һнгыс, межагыс-жө-да воіс фесатіна-вылығы сөмын 60 пуд скөт-гојтөм-турун. Став вөчөм рөскөдсö вің-бурмөдөм-ужыг вештыг-ліс (тупкыгліс) зөр-көзлөмөн. Сөгга та-бөрын бурмөдөм-местас туруныд быдво кутіс воны 6-мында уна.

Со кушөм пөльза вің-бурмөдөмгөыд.

XII. Віңјас колө јуклыны крестаналы.

Тажөс ставсö лыфөм-бөрын крестаніныд шуас: сөрт-пө, ескө, вің бурмөдөмыд буртор-да, кыг-нө-пө фадөыслы сымында гомыс. Крестанін-ыдлы-пө, ескө, унатор колө-да, кыг-на-пө јешщö.

Ташөм-торјасгыс вермас отсавны віңму-ју-көд, колө сетчө шыаслыылыны.

Сөгга, лыфдас тајөс ставсö крестаніныд да чајтас; зев пө-тај кокні вөлөма віңтө бурмөдны, быдөн-пө агным кузам. Кокні, ескө-да, сөмын мед сз ло ылалөма, кыңкө мөд-ног вөчөма, воң-

выв колө сорһитны-төлкүтны агрономјаскөд. Најө відлаласны һуртө-лы, віртө-лы, мыј көсјад бур-мөдны, да төдмаласны: кықижык заводитны, мыј-жык вөчны, васөдинјас көстөгөн, кыті да кодарө канавајас кодјыны, јешщө-һын гырыг-һурјас-көстөгөн; сіз-жө і мырјас-перјігөн.

Тайө ужсө бура төдыөјас (луговодјас да ін-жеһерјас) мерајтасны дона струментјасөн кыті мед-вывтас да кыті мед-увтас һурыдлөн-лы, вір-қыдлөн-лы. Пасјаласны тувјасөн, кытіжык, кодарө да жұжыдаө кодјыны шөр-канавасө. Вігталасны, кытыг донтөмжыка позө сузөдны вір-бурмөдан-өрүдјітө, көјдыстө, вынсөдантө. Шуны-кө, агрономјасыд вогтасны крестанайдыг сінсө вір-вылө вірөдны.

Вірјас бурмөдны колө бөгтөһыны быд крестанінлы. Оз ков вунөдны: бур-віртөг оз ло бур-турун, бур-турунтөг—бур-скөт; скөттөг-кујөд, а кујөдтөгыд оз кут быдмыны і һаһыд.

Вірму-закон-серті, өні вір і му позө јуклыны крестаналы. Тайө законнас позө пөльзүјтчыны. Секі вірмуыд уна-во лоө өті-ордын да крестанін-һыд гөләмгаһыс бөгтөас бурмөдны: регыдөн ве-салас і вынсөдас. Унжыкыс кутасны көзны вір-јассө көјдысөн. Сы-вөсна турун кутас воны 2-3 мында унжык важ-серті.

Віртө јуклытөг (без переделки) вірму бурмө-дөм уж мјан оз і вөрғыв, воыг-воө бурмөм-пыд-ді вірјасыд кутасны пыр-өтарө ізгармыны, кыці-і өһөз вөлі уна со-војасөн.

Најо
бур-
мы-
дарө
с-ког-

ин-
кытi
вiр-
дарө
сны,
дан-
аг-
-вы-

кре-
бур-
д, а

ыны
ны.
аңи-
ве-
вiр-
2-3

мө-
ыг-
зи-и

доныс 9 ур.

„К“.

	Коми-3
2	878

Копи

21878.